

# FŐSZEREPLŐK, MELLÉKSZEREPLŐK, FIGURÁNSOK

K Á N T O R L A J O S

*Bányai Jánosnak, Újvidékre*

Színház az egész irodalom(?)

A kérdés nem tőlem származik, de elfogadom mint hipotézist, akár a nyíltan vállalt, akár a zárójelbe tett kérdőjellel. Valóban érdemes ezen elgondolkodnom, lassan abba a korbá érkezve, amikor már mérleget készít az ember.

Egy-két személyes vonatkozás tehát.

Színházba sokat jártam, jó néhány éven át félhivatalosan is – nem csupán a megírandó színikritikák „nyersanyagát” gyűjtve, hanem a kolozsvári magyar színház művészeti tanácsának tagjaként bizonyos (csekély) beleszólási jogot is képzelve magamnak. 1989 decemberében pedig úgy alakult, hogy rövid időre mondhatni irodám volt az épületben; amikor ugyanis az állítólagos forradalom után megalakult az ún. Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács (a későbbi RMDSZ egyik, eléggé meghatározónak látszó előszervezete), és én teljesen váratlanul elnöki pozícióban találtam magam, hivatali feladatomból bejárni valahová, mégpedig biztos helyre. Azokban az első napokban ismétlődtek a rémhírek, hogy jönnek a Tordai út felől a terroristák, veszélyben vagyunk. A színház igazgatója felajánlotta, „verjük fel a sátrunkat” náluk, a színészbejárat vaskapu jól zárható. Az első felhívásokat a magyar és a román polgárokhoz színésznők (éppen üres) öltözőiben írtuk – az ajtó előtt ifjú hívünk állt őrt.

Ez a kis epizód persze egyelőre legfeljebb azt bizonyítja, hogy színház az egész politika. Legalábbis: az irodalmár politizálása. El kell itt mondanom (második) színházi megkíséretémet is. Az egyik ott, a sétatéri teátrumban lezajlott politikai tanácskozásunkat követően, a lépcsőházban összetalálkoztunk egy pár színésszel, próbáról jöttek. Valamelyikük ideszólt nekem: nem jössz hozzánk igazgatónak? Olyan idők jártak, amikor komolyan vehetett az ember bármiféle ajánlatot. Én sem tekintettem tréfának az egyik vezető színész, László Gerő kérdését, ám teljes meggyőződéssel egyből visszautasító választ

adtam – a *Korunk* szerkesztőségében megnyílt főnöki lehetőséget ugyanis vonzóbbnak véltem, úgy ítélve meg, hogy ehhez a már ott töltött harminc rovatszerkesztői év inkább alapot nyújt. (Az első színházi megkísértcsemről nem is tudtam: egy igazgatóválságos periódusban állítólag felmerült a nevem az ingatag bársonyszék várományosaként, de a megyei pártelvtársak határozottan ellenezték az ötletet. És ha már az ellenőrizhetetlen emlékezéseknél tartok, említsem a hatvanas évek elejének prózaíró színigazgatóját, Huszár Sándort. Egy nem nyilvános főpróba – vagy művészeti tanácsülés? – előtt enyhe gúnyyal-öngúnyyal köszöntött: – Jó estét, Kántor mester! Vigyázzon, aki ide bejön, abból előbb-utóbb színi direktor lesz. – Visszagondolva a régmúltakra, lehet, hogy rá akartam cáfolni Huszár mesterre, a velem nem éppen baráti viszonyt tartó „Ször”-re, ahogy barátai Huszárt szólították.)

Színház az egész irodalom(?)

Próbáljuk most már fogalmibban közelíteni a kérdést.

Mi a színház? A teremtés nagy színjátéka? Mert akkor persze: színház az egész irodalom. (Már ami abból teremtésnek mondható.)

Mi a színház? A cirkusz szinonimája? Hát igen, az irodalom, főként pedig az irodalmi élet egy nagy cirkusz.

Utóbbira felidéztek néhány epizódot, nevek említésével vagy anélkül (élőket jobb nem bántani). Két irodalom és két főváros érintett ilyen irányú emlékeimben – ha Kolozsvárt is fővárosnak hisszük még (Erdély egykori, történelmi jogán), akkor három. Bár az az igazság, hogy igazán nagy budapesti irodalmi cirkuszok közvetlen közelébe nemigen kerültem, esetleg páros jeleneteket említhetnék, például azt, amelyben a kilencvenes évek elején nagy híru költővel ordítóztunk egymásra, hivatalos helyen, illetve még előbb, tévékamera kíséretében, vitatkoztunk hevesen (politikai volt a tét), népes nyilvánosság előtt. (Besorolható ez a vitadráma műfajába?) Látványosabb, mások számára is nyilvánvaló téttel rendelkező „színházi” (cirkuszi) pillanatokra, félórákra, órákra próbálok emlékezni. Nos, akkor jöjjön Bukarest. Hiszen a román színház világhírű, ma is kétségtelenül nagy hatása. Oly mértékben az, hogy sorozatosan behatolt nem kifejezetten színielőadások céljaira szánt termekbe, így a Romániai Írók Szövetsége székházaiba is. Minden idők nagyjelenete számomra az a választási közgyűlés, amelyen Geo Bogzát, a XX. századi román prózaírodalom s a költészet egyik nagy öregjét mindenféle vádakkal illették az ellenfelei a mikrofon mellől. Nichita Stănescu, aki valóban csodálatos lírikus volt (nem érdemtelenül jelölték Nobel-díjra román pályatársai), felrohant a színpadra, s az éppen válaszolni akaró Geo Bogzának sok százunk szeme előtt – kezét csókolt. Mondják azóta, hogy a Balkánon, az ortodoxiában nem olyan különös dolog ez. Protestáns lelkem döbbenete viszont azóta sem szállt el. Mint ahogy azt sem felejtetem (valami bukaresti diákösszejevetel volt vagy

sportolók országos kongresszusa? De írószövetségi emlékem is:), hogyan vették be az oldalajton az ember-mankókra támaszkodó európai rangú aggköltőt, Tudor Arghezit, valahányszor bizonyítani kellett a román irodalom elitjének felzárkózását a hivatalosságokhoz.

Az ellenkező végleten a Mircea Dinescu-show-k említendők. Tévéműsorok, író-olvasó találkozók hallgatói-nézői hál' istennek napjainkban is sűrűn kaphatnak morzsákat örök ellenzéki belülről jövő szerepének dinescui változatából, de amit 1990 után írószövetségi elnökként választmányi gyűléseinken produkált, az utánozhatatlan, megismételhetetlen. Az Írószövetségnek Bukarestben, Romániában egyre kisebb lett a súlya (mert a pénze elfogyott), ezek a Dinescu elnökölte összejövetelek viszont mindennek mondhatók, csak súlytalanoknak nem. Más kérdés, hogy a gazdasági ügyek bármily jó szándékú, ám költői megközelítése milyen eredményre vezetett.

Sajátosabban a mienkről, az erdélyi, a romániai magyar irodalom belvizeiről, beltüzeiről – színházáról, cirkuszairól – ugyancsak illene beszélnem. Heveségében az említett budapestivel mérhető párjelenetem akadt egy-kettő a szerkesztőségekben (otthon, a *Korunk*nál az 1968-as prágai bevonulás másnapján, Balogh Edgárral – gondolom, szükségtelen bizonygatnom, hogy nem én védtem a csehszlovák pártvezetést . . .; az *Utunk*nál nemegyszer műbalhének voltam tanúja, noha igazira is volt példa a főszerkesztői szobában: vendégként, pontosabban külső munkatársként helytelenkedtem, a falban-telefonban hallgatózó mikrofonok és Marosi Péter szerkesztő, kritikus kollégám döbbenetére pocskondiáztam azokat – elsősorban a jobb sorsra érdemes Marosit –, akik vállalják az előírások, Ceaușescu-dicsőítő vezércikkek szerzőségét). Hasonló kiborulásokkal, „hőstettekkel” nyilván mindenki előhozakodhat. Visszhangosabb, kollektív kitalálásra – írószövetségi keretek között – egyre emlékszem, ez is 1968-ban történt, ám még a „szövetségesek” dicsőséges prágai jelenése előtt. Bukarestbe hívtak fel (Domokos Géza volt a romániai magyar irodalmi ügyek fő mozgatója), az *Igaz Szó* és az *Utunk* irodalompolitikája került terítékre. Ha megvolna annak a tanácskozásnak a jegyzőkönyve, talán drámaként is előadható volna. Persze, drámaibb, mert nagyobb téttel rendelkező volt az az egész napos gyűlés, amelyen a romániai magyarság képviselőjében a párt központi bizottságának épületében magával Nicolae Ceaușescuval és társaival lehetett-kellett szembesülnie az idősebb és ifjabb kiválasztottaknak; az óvatosan fogalmazott panaszáradat végén következett a lesújtó főtitkári beszéd, a többségi nacionalizmus pártjelszavakba foglalt, többórás programbeszéde. A számomra első és egyben utolsó személyes szembesülés a magas pártvezetéssel, lesújtottságunk a büszke „kipakolás” átmeneti megkönnyebbülése után – harmincegy év múltán sem halványuló drámai

élmény. (A jegyzőkönyv nyilván itt is sokat segítene az utókornak. Írói életrajzokhoz is érdekes, váratlan kiegészítés lehetne.)

Ehhez képest inkább komédiába illő egy szintén „saját körű”, a megválasztandó – magyar – írószövetségi alelnök személye körül kibontakozó vita. Ha jól emlékszem, a hetvenes években lehetett, a három-négy főszereplő már halott; egyesek Méliusz Józsefet akarták volna pozícióban látni, Majtényi Erik volt a fő támogatója, Balogh Edgár azonban kipakolt Majtényi ellen (fogsága élményeiből idézett, a kihallgatások emlékeiből) – erre többen kirohantak a teremből; Deák Tamás volt az (ha emlékezetem nem csal), aki békíteni próbált, amire sorra visszajöttek a sértődöttek. Talán szavaztunk is – vagy konszenzus alakult volna? Kötve hiszem, a régi-új ellenségeskedések csak átmenetileg, a bukaresti összejövétel idejére, illetve a kijelölésig csitulnak el.

Színház az egész irodalom(?)

Ha a színház eleve a nyilvánosságot jelenti (még a kamara-, a zsebszínház is), az irodalom (az egész) nem szükségképpen az. Bár manapság az a divat járja, hogy az irodalom mint olvasat(ok) létezik, tehát egyfajta nyilvánosság nélkül nincs is. Én nem így gondolom, jóllehet az irodalom társadalmi jelenlétét nem vélem megtagadandónak. A színház – élőmozgás, élőbeszéd, élőlátvány. Az irodalom nem feltétlenül él folyamatosan. Viszont az irodalom képes feltámadni. A színház számára ez elképzelhetetlen. Az irodalom: a leírt szó, a leírt szöveg. Tinódiilantosbestyéneket már nemigen ismerünk. A kortárs magyar irodalomban alighanem a legtöbbit utazó költő, Kányádi Sándor is előbb leírja a versszövegét, csak utána járja az erdélyi falvakat-városokat, iskolákat, Közép-Kelet-Európát vagy a latin-amerikai magyar cserkészcsapatokat; az utcán füledbe is a már kész költeményt súgja, skandalálja. Vagyis Kányádi sem a színházi oldalt igazoló bizonyíték – noha valamikor színinövendék volt és később több jó színdarabot is írt.

A színház szervezettség. És az irodalom? Inkább csak az irodalmi élet. Folyóiratok, könyvkiadók, irodalmi társaságok, írószövetségek. Főszerkesztőkkel, igazgatókkal, lektorokkal, elnökökkel. Főrendezőkkal? Ilyen is volt a magyar irodalomtörténetben. Elismerten például Osvát a *Nyugat*nál. És Babits? Az ő erdélyi barátja, bizonyos tekintetben tanítványa, Kuncz Aladár az *Erdélyi Helikonn*nál (sajnos, rövid ideig) – bizonyosan. Kassák avantgárd „főrendezőseit” sem hiszem, hogy tagadni lehetne. Ugyancsak egyöntetű elismeréssel ide sorolható már-már legendás kortársunk, barátunk: Ilia Mihály, a *Tiszatájt* híressé tevő irodalomtörténész-szerkesztő, a Kazinczy-méretű levelező. Valljuk be, sokan szeretnénk tanulni az ő példájából, akár Kecskeméten, akár Kolozsvárt vagy Újvidéken. Ezek után feltehető a kérdés: ha van (volt) rendezői színház, van-e (volt-e) „rendezői irodalom”?

Folytatva e játékot: kik az irodalom főszereplői? Akik a legtöbbet vannak a színen? Vagy akik évekre, évtizedekre elbújva a nyilvánosság elől, egyszer csak előállnak a lélegzetállító nagy művel . . . De hát tagadható-e, divatoktól függetlenül, Petőfi főszereplősége? És akkor: állítható-e, hogy hozzá képest Arany János mellékszereplő? Vannak-e az irodalomnak figuránsai? Mert hiszen a néma író (a meg nem szólaló, azaz nem író) miért tartozna az irodalomba? Igaz, volt olyan kor, nem is olyan régen, amikor írószövetségi tag lehetett, aki egyetlen írói szót le nem írt, ám ideológusi jelenlétét fontosnak vélte a hivatal.

Manapság lehetetlen nem gondolni egy ilyen párhuzamra: nemzeti színház – nemzeti irodalom. Itt nem a világirodalom–nemzeti irodalom megkülönböztetésre gondolok, hanem a hivatalos kiemelésre: mi a reprezentatív, a nemzetet eleve képviselő, és mi az, ami csak városi, vidéki intézmény? Budapesten van, ott kell állnia szükségszerűen „a nemzet irodalmának”? És ami Pozsonyban, Kassán, Újvidéken, Szabadkán, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt, Csíkszeredában, Ungváron vagy Cambridge-ben születik, az csak olyan kiegészítés? Vajon csak az irodalomtörténeti, távoli múltra érvényes, hogy Erdély, a Felvidék vagy a Délvidék volt egy-egy rövidebb-hosszabb pillanatra a magyar irodalom fővárosa? És ne lehetne „nemzeti” az a magyar (kortársi) irodalom is, amelyet Pécs, Szeged, Kolozsvár, Újvidék, Pozsony mutat fel – akár „urbánus”, netán kelet-közép-európai hangszerelésben? Lap- és könyvcímeket, neveket nem sorolok, nem akarom tettenérhetővé tenni elfogultságomat. (Nem valakikkel szemben, hanem valakikért – a magyar irodalomért.)

Színház az egész irodalom(?)

Folytathatnám a párhuzamokat a díszletezéssel, világitással, öltöztetéssel; a groteszkkal, az abszurdal – hiszen a közelükben járunk máris. Ugye, nagyon fontos a zenei aláfestés. A hangerő. A cintányér és az üstdob. Vagy a citera. Az elektronikus orgona. (Igazi orgonát nehezebb építeni. Talán megszólaltatni is.)

Hát persze. Színház az egész irodalom. Frankfurt közelében így (is) lehet látni.

Nézni, persze, másképpen kellene.